

Kultury i języki w kontakcie

JUSTYNA OLKO

Wydział „Artes Liberales”, Uniwersytet Warszawski
jolko@ibi.uw.edu.pl

Dr Justyna Olko jest kierownikiem Pracowni „Spotkania Starego i Nowego Świata”. Zajmuje się historią, antropologią, etnolingwistyką Mezoameryki przedhiszpańskiej i wczesnokolonialnej. Na projekt badawczy dotyczący języka Indian Nahua Europejska Rada Nauki (ERC) przyznała jej pięcioletni prestiżowy Starting Grant w wysokości 1,3 mln euro.

Był językiem imperium Azteków i wciąż jest używany. Badając go, można zrekonstruować nie tylko jego kolejne modyfikacje, lecz także inne elementy kultury. To nahuatl

Zainteresowanie innością kulturową i pragnienie jej poznania zajmowały od starożytności ważne miejsce w mentalności i tożsamości Europejczyków. Obce kultury stały się zaś szczególnie istotne w zbiorowej wyobraźni od czasu pierwszych kontaktów z Nowym Światem. Odkrycie kontynentu, o którym milczały źródła antyczne i chrześcijańskie, zmusiło mieszkańców Europy do weryfikacji i reinterpretacji istniejących dogmatów.

Sami mieszkańcy odkrytych ziem stanowili nie lada wyzwanie. Europejczycy zadawali sobie pytania, czy są takimi samymi ludźmi jak oni, czy mają duszę i są zdolni do racjonalnego myślenia. Odmienne praktyki religijne i rytualne prowokowały – obok oskarżeń o kanibalizm – pierwsze refleksje zmierzające w stronę relatywizmu kulturowego. Już wówczas, w XVI wieku, zainteresowanie innymi kulturami stało się istotnym składnikiem dociekań naukowych, które ostatecznie przybrały formę antropologii i etnologii.

Problematyka ta stała się inspiracją dla projektu badawczego realizowanego pod moim kierownictwem od 2010 roku. Celem naszego zespołu jest poznanie mechanizmów przekazu kulturowego między Europą a Ameryką od podboju Meksyku aż po współczesność, a więc przez blisko pięć stuleci. Badamy zmiany zachodzące pod wpływem tego kontaktu w żywym do dziś języku oraz kulturze Indian Nahua.

Język miliona

Kultura Indian Nahua, popularnie zwanych Aztekami, należała do najważniejszych cywilizacji prekolumbijskiego Nowego Świata. Język nahuatl odgrywał ważną rolę już w im-

perium Teotihuacan, które rozkwitało w pierwszych pięciu stuleciach naszej ery i rozciągało swe wpływy na większość obszaru Mezoameryki, w tym ziemie Majów. Posługiwali się nim także Toltekowie, którzy stworzyli silne regionalne państwo u schyłku pierwszego tysiąclecia. W ostatnich stuleciach przed przybyciem Europejczyków nahuatl stał się oficjalnym językiem Trójprzymierza, czyli imperium Azteków. Pełnił funkcję języka międzynarodowego, czyli *lingua franca*, czego nie omieszkali wykorzystać Hiszpanie po podboju Meksyku. Urzędnicy używali go do celów administracyjnych, a zakonnicy posługiwali się nim w chrystianizacji oraz komunikacji z różnymi grupami etnicznymi.

Nahua już w latach 30. XVI wieku opanowali pismo alfabetyczne i zainicjowali bogatą tradycję piśmiennictwa w swym własnym języku – pod względem objętości i różnorodności gatunków ich korpus tekstów nie ma analogii w żadnym języku tubylczym obu Ameryk. Choć w XIX wieku tradycja piśmienna zanikła, nahuatl jest używany przez ponad milion osób. Niestety, liczba ta drastycznie spada. Przyczynia się do tego fakt, że w dzisiejszym Meksyku często neguje się ciągłość między dawnymi kulturami a aktualnymi społecznościami indiańskimi. Indianie Nahua i inne grupy tubylcze są obiektem powszechnej dyskryminacji, zwłaszcza w sferze edukacji.

Trwanie w kontakcie

Nasz projekt wykracza poza zmiany w dawnym i obecnym języku nahuatl. Systematyczne ich badania stanowią punkt wyjścia do rekonstrukcji innych elementów kultury. Należą do nich obraz świata, wierzenia religijne, rytuał, mitologia, rozmaite formy organizacji społeczno-politycznej i ekonomicznej, relacje i struktury społeczne czy systemy pokrewieństwa. Zgłębiaamy także procesy tłumaczenia i interpretacji pojęć europejskich, w szczególności chrześcijańskich, prawnych, politycznych oraz przenoszenie obcych systemów klasyfikacyjnych. Dokumentujemy zjawiska związane z przekazem międzykulturowym, rejestrując i analizując wszystkie wystąpienia zapożyczeń z hiszpańskiego, neologizmów, zmian semantycznych w tradycyjnym słownictwie, kalk, zmian morfologicznych, fonetycznych i składniowych. Te same zjawiska badamy w wybranych współczesnych wariantach języka, które nigdy dotąd nie były porównywane z językiem kolonialnym.

Analiza źródeł pisanych i współczesnych materiałów etnolingwistycznych prowadzi nas do identyfikacji i zrozumienia czynników zmiany kulturowej oraz mechanizmów przekazu międzykulturowego. Pozwala zarazem na uchwy-

Justyna Olko, zdjęcie autorstwa: M. Jędrak, archiwum FHP

Projekt Justyny Olko jest prowadzony dzięki wsparciu Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (w ramach Programu Focus i Idee dla Polski), a od 2012 roku także dzięki European Research Council (Starting Grant w programie IDEAS) na Wydziale „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego. W badaniach uczestniczą także dwie instytucje partnerskie za granicą: Instituto de Docencia e Investigación Etnológica de Zacatecas w Meksyku oraz Universidad de Sevilla w Hiszpanii

cenie ciągłości kulturowej w obliczu intensywnego kontaktu. Spodziewamy się, że przyniesie także odpowiedź na pytanie, dlaczego w pewnych miejscach język przetrwał mimo silnego zurbanizowania i intensywnego kontaktu ze światem hiszpańskojęzycznym. Współczesne warianty języka nahuatl mimo licznych podobieństw dzielą także głębokie różnice, związane zwłaszcza ze stopniem hiszpanizacji. Główny wariant, który badamy, czyli tradycyjny nahuatl huasteki z północnego Veracruz, zdradza liczne analogie z dużo wcześniejszym, kolonialnym językiem z obszaru środkowego Meksyku. Zmiany w nim zachodzące są subtelne i mogą zostać wychwycone tylko dzięki odniesieniu do wcześniejszych źródeł kolonialnych, co nigdy dotąd nie było przedmiotem badań. Porównujemy stan języka w tym regionie z nahuatl używanym przez społeczności w Tlaxcali i Puebli, zurbanizowane i narażone na bardziej intensywny kontakt ze światem zewnętrznym.

Od słownika do bajek

Nasz eksperyment służy także przekraczaniu barier akademickich, środowiskowych i ideologicznych. Proponujemy nowe, partnerskie formy współpracy badaczy Zachodu z dyskryminowanymi w świecie naukowym studentami pochodzenia indiańskiego. Tradycyjna praktyka antropologiczna widzi w tubylcach przede wszystkim informatorów, biernych dostarczycieli danych, które zrozumieć i zinterpretować może wyłącznie antropolog. W naszym projekcie współpracownicy pochodzenia indiańskiego są równorzędnymi partnerami: uczestniczą w pracach naukowych oraz są współautorami ich wyników.

Gromadzone i analizowane zasoby leksykalne oraz wiedza na temat strategii zachowania języka w warunkach intensywnego kontaktu mogą być przydatne w działaniach

na rzecz zachowania zagrożonych kultur. Dlatego też wyniki badań chcemy wykorzystać w naszym kolejnym przedsięwzięciu „Ginące języki. Kompleksowe modele badań i rewitalizacji”, realizowanym w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

Projekt ten ma na celu wypracowanie skutecznych strategii rewitalizacji ginących języków na przykładzie nahuatl, łemkowskiego i wilamowskiego. Języki te różnią się pod względem kontekstu kulturowego, doświadczeń historycznych, liczby użytkowników, istniejącej dokumentacji źródłowej oraz problemów dotyczących społeczności, w których przetrwały. Mimo to istnieją liczne podobieństwa dotyczące zwłaszcza różnych form dyskryminacji ich użytkowników oraz zagrożenia przerwaniem ciągłości językowej lub drastycznym ograniczeniem zakresu posługiwania się językiem. Nasze przedsięwzięcie zakłada współpracę badaczy i przedstawicieli lokalnych społeczności w Polsce i za granicą. Pracując w wielokulturowym gronie, tworzymy materiały do nauki wspomnianych języków, np. podręczniki wilamowskiego i nahuatl, słowniki, zasoby internetowe oraz bajki. W wypadku nahuatl podjęliśmy także próbę standaryzacji ortografii na bazie tradycji tekstów kolonialnych i aktualnego stanu wiedzy lingwistycznej. Mamy nadzieję, że efekty naszej pracy naukowej nad zagrożonymi językami przełożą się wprost na działania edukacyjne i konsolidacyjne. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Olko J. (2013). *Insignia of Rank in the Nahuatl World. From the Fifteenth to the Seventeenth Century*. University Press of Colorado Boulder.
- Olko J. (2010). *Meksyk przed konkwistą. Seria ceramowska*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, (nagroda Klio 2010)
- Olko J. (2012). El „otro” y los estereotipos étnicos en el mundo nahuatl. *Estudios de cultura náhuatl*, 44: 165-198, Meksyk: UNAM.